

Σχέσεις Κράτους και Εκκλησίας, στην Ελλάδα και στην Ευρώπη

Το θέμα της σχέσης που συνδέει το ελληνικό κράτος με την Ανατολική Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδας έχει ένα τεράστιο ιστορικό και νομικό βάρος. Προσεγγίζοντας όμως τη σχέση μεταξύ θρησκείας-εκκλησιών-κρατικής εξουσίας, υπό την οπτική ευρωπαϊκών συνταγματικών κειμένων αναδεικνύονται οι διαστάσεις μιας ευρύτερα συγκρουσιακής σχέσης με πλούσιο παρελθόν.

Κοινό χαρακτηριστικό των δύο πόλων του ζεύγματος εκκλησία και κράτος είναι η εξουσία και κοινό πεδίο διεκδίκησης ο δημόσιος χώρος. Από τη στιγμή που ανετράπη η ενότητα εκκλησιαστικής και κρατικής εξουσίας, η αποσύνδεση του κράτους από την εκκλησία σε επίπεδο συνταγματικών προβλέψεων αλλά και στο επίπεδο της εφαρμογής τους στην πράξη δεν υπήρξε ούτε απλή ούτε αναίμακτη· οι λόγοι είναι αρκετοί, με σημαντικότερους τους εξής:

Πρώτος λόγος είναι η εξ ορισμού διαφορετικότητα μεταξύ των δύο. Το κράτος στηρίζεται στη λαϊκή κυριαρχία από την οποία απορρέει η σχετικότητα της αλήθειας, ενώ οι θρησκείες στηρίζονται στην αλήθεια της θείας αποκάλυψης. Παρατηρείται, συνεπώς, αφ' ενός η υιοθέτηση διαφορετικών αξιών από τμήματα της κοινωνίας με τη στήριξη του κράτους, αφ' ετέρου εκδηλώσεις μη σεβασμού της διαφορετικής άποψης με τη στήριξη της εκκλησιαστικής πλευράς. Κλασικά παραδείγματα τέτοιων συγκρούσεων είναι η θεολογική ερμηνεία της εξέλιξης του κόσμου και του ανθρώπινου γένους, και το ζήτημα της άμβλωσης.

Δεύτερος λόγος είναι η διαφορά του σκοπού στη δράση των δύο. Κάθε θρησκεία στοχεύει στη διατήρηση και αύξηση των πιστών της και στην προστασία των δογμάτων της, ενώ το σύγχρονο κράτος έχει σκοπό να διασφαλίζει την ανεμπόδιστη άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας και της ελευθερίας συνείδησης των πολιτών του σε συνδυασμό με την ανοχή, που υπαγορεύεται και από τις νέες δομές των πολυ-πολιτισμικών ευρωπαϊκών κοινωνιών.

Κράτη με επίσημη εκκλησία

Χαρακτηριστικό των κρατών αυτής της κατηγορίας είναι η αναγωγή μίας εκκλησίας ως επίσημης σε συνδυασμό με τον εθνικό της χαρακτήρα. Εδώ

υπάγονται η Δανία, η Μεγάλη Βρετανία και η Ελλάδα .

Στα σκανδιναβικά κράτη οι εθνικές εκκλησίες προέκυψαν από την απόσπασή τους από τον καθολικισμό χωρίς έντονες συγκρούσεις, εξαιτίας της μικρής επιρροής του Πάπα στις χώρες αυτές. Μετά τις πολύ πρόσφατες συνταγματικές και νομοθετικές μεταβολές στη Σουηδία και στη Φινλανδία, μόνη χώρα της Ευρωπαϊκής Ένωσης στη σκανδιναβική χερσόνησο με επίσημη εκκλησία απομένει η Δανία, όπου η Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία αποτελεί από το 1849 επίσημη εκκλησία, ενώ οι σχέσεις της με το κράτος ρυθμίζονται με ειδικό νόμο όπως προβλέπει το Σύνταγμα. Η στενή εξάρτηση μεταξύ των δύο δικαιολογεί την ύπαρξη ιδιαίτερου μέρους του Συντάγματος με τίτλο “State Church” καθώς και ξεχωριστού Υπουργείου για τα εκκλησιαστικά ζητήματα, ενώ ο βασιλιάς ανήκει υποχρεωτικά στο επίσημο δόγμα. Η Αγγλία, αντιθέτως, μόνο μετά από αιματηρές συγκρούσεις απέκτησε, από το 1689, επίσημη εκκλησία -εθνική- την Εκκλησία της Αγγλίας με κεφαλή της τον μονάρχη, αποσπώμενη πλήρως από την Καθολική Εκκλησία, καθεστώς που ισχύει έως σήμερα. Προνόμιο της Αγγλικανικής Εκκλησίας είναι και η παραχώρηση ορισμένων ακαδημαϊκών εδρών σε κληρικούς του επίσημου δόγματος στα Πανεπιστήμια του Oxford, Cambridge, Durham. Πρόσθετο προνόμιο συνιστά η προστασία της Εκκλησίας της Αγγλίας βάσει του νόμου περί βλασφημίας ήδη από το 1676.

Κράτη που ενισχύουν μία εκκλησία

Στην κατηγορία αυτή περιλαμβάνονται κράτη που βρίσκονται σε ένα μεταβατικό στάδιο είτε προς την αποσύνδεσή τους από την εκκλησία, όπως η Ιρλανδία, είτε προς την επανασύνδεσή τους με την εκκλησία, όπως η Πολωνία. Η Ιρλανδία θα μπορούσε να θεωρηθεί ότι βρίσκεται σε καθεστώς σχετικού χωρισμού, ωστόσο οι συχνές αναφορές του συνταγματικού κειμένου στον Θεό, οι βαθιές ρίζες της Καθολικής Εκκλησίας σε συνάρτηση με την εθνική συνείδηση, αλλά και η μεγάλη αποδοχή στο κοινωνικό σώμα υποδηλώνουν τις αντιστάσεις προς έναν σταδιακό χωρισμό κράτους-εκκλησίας. Το ιρλανδικό Σύνταγμα, πάντως, δεν προβλέπει επίσημη θρησκεία, διασφαλίζει την ελευθερία της συνείδησης και εμποδίζει το κράτος να θεσπίσει προνόμια υπέρ κάποιας θρησκείας. Ο κλήρος δεν μισθοδοτείται από το κράτος, αλλά η σύνδεση της Καθολικής Εκκλησίας και του κράτους σε ζητήματα εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής είναι εξαιρετικά στενή, ενώ η κοινή νομοθεσία επιβάλλει την αρμονία κράτους και εκκλησίας, προβάλλοντας τις αρχές της δεύτερης.

Η Πολωνία, σε αντίθεση με την Ιρλανδία, παρουσιάζει έντονο κοινωνικό και

πολιτικό ρήγμα στο ζήτημα του καθορισμού των σχέσεων κράτους-εκκλησίας. Με την ασαφή διατύπωση του άρθρου 25 του πολωνικού Συντάγματος του 1997 επιχειρήθηκε ένας πρόσκαιρος συμβιβασμός μεταξύ των δύο αντίθετων τάσεων, εκείνης που επιθυμούσε πλήρη και ρητό διαχωρισμό, και της άλλης που ήθελε την αποδοχή της σύνδεσης κράτους και εκκλησίας με ενεργό πολιτικό ρόλο της Καθολικής Εκκλησίας. Βασικά στοιχεία της συνταγματικής ρύθμισης είναι τα ίσα δικαιώματα μεταξύ των εκκλησιών και των θρησκευμάτων, η αμεροληψία των κρατικών οργάνων στα θρησκευτικά ζητήματα, οι αρχές του σεβασμού της αυτονομίας και της αμοιβαίας ανεξαρτησίας μεταξύ των δύο, καθώς και η συνεργασία για το κοινό καλό. Όσον αφορά τις σχέσεις με την Καθολική Εκκλησία πρόσφατα υπογράφηκε η σύναψη διεθνούς συνθήκης μεταξύ Πολωνίας και Αγίας Έδρας.

Κράτη με καθεστώς σχετικού χωρισμού από την εκκλησία

Στο σύστημα αυτό οι δύο εξουσίες, πολιτική και εκκλησιαστική, δεν αγνοούνται μεταξύ τους, όπως συμβαίνει στο σύστημα του χωρισμού, αλλά σε ορισμένες περιπτώσεις, κυρίως σε θέματα παιδείας, κοινωνικής πολιτικής και υγείας, συνεργάζονται. Η συνεργασία αυτή αφορά όλα τα θρησκευόμενα σε ισότιμη βάση, ενώ η συνεργασία με την Καθολική Εκκλησία παίρνει συχνά τη μορφή του κονκορδάτου (σύμβαση μεταξύ Πάπα και κράτους για τον διορισμό επισκόπων). Στην κατηγορία αυτή υπάγονται η Γερμανία, η Αυστρία, η Ιταλία, η Ισπανία, το Λουξεμβούργο, η Σουηδία και η Φινλανδία.

Στη γερμανική συνταγματική τάξη ισχύει η αμοιβαία ανεξαρτησία του κράτους και της εκκλησίας καθώς και η αρχή της ιδεολογικής ουδετερότητας του κράτους: "Κρατική εκκλησία δεν υφίσταται". Κάθε θρησκευτική κοινότητα έχει αυτονομία στη ρύθμιση των εσωτερικών της υποθέσεων και μπορεί να προσλάβει νομική προσωπικότητα, σύμφωνα με τη νομοθεσία περί σωματείων. Αντίστοιχο σύστημα αυτονομίας ισχύει και στην Αυστρία με ρύθμιση που ισχύει από το 1867.

Στην Ιταλία το Σύνταγμα του 1948, στο άρθρο 7, κατοχυρώνει αμοιβαία ανεξαρτησία· ταυτοχρόνως, στο άρθρο 8 θεσπίζεται η ίση μεταχείριση μεταξύ όλων των θρησκευμάτων. Οι σχέσεις μεταξύ του ιταλικού κράτους και της Καθολικής Εκκλησίας πέρασαν σε κατάσταση σύγκρουσης όταν ψηφίστηκε και ετέθη σε ισχύ ο νόμος περί διαζυγίου (1.12.1970). Τον Φεβρουάριο του 1984 με μια νέα συμφωνία με την Αγία Έδρα καταργήθηκε ο καθολικισμός ως επίσημη εκκλησία του ιταλικού κράτους, ενώ μεταξύ του 1984 και του 1993 υπογράφηκαν έξι συμφωνίες με άλλες θρησκευτικές κοινότητες, κατ' εφαρμογή του άρθρου 8

παρ.3 του Συντάγματος, που παρέμενε ανενεργό προ του 1984.

Στην Ισπανία, λίγο μετά την πτώση του φρανκικού καθεστώτος και πριν την ψήφιση του νέου Συντάγματος του Δεκεμβρίου 1978, συμφωνήθηκε μεταξύ του ισπανικού κράτους και της Αγίας Έδρας η αντικατάσταση του κονκορδάτου του 1953 με ένα σύμφωνο (Ιούλιος 1976) που συμπληρώθηκε με τέσσερα άλλα (Ιανουάριος 1979). Το Σύνταγμα του 1978 (άρθρο 16.3) ορίζει ότι δεν υπάρχει επίσημο θρήσκευμα, ενώ με τον “οργανικό νόμο περί θρησκευτικής ελευθερίας” (Ιούλιος 1980) θεσπίζεται η συνεργασία μεταξύ της κρατικής διοίκησης και διαφόρων θρησκευμάτων, ανάλογη με αυτή που ρυθμίζει τις σχέσεις με την Καθολική Εκκλησία, που ενεργοποιείται μόλις το 1992.

Το ισχύον Σύνταγμα του Λουξεμβούργου του 1868, και μετά την πρόσφατη αναθεώρηση του 1998, δεν ανέτρεψε το κονκορδάτο του 1801 μεταξύ Γαλλίας και Αγίας Έδρας που ρυθμίζει τη σχέση του Λουξεμβούργου με την Καθολική Εκκλησία. Παρά την έντονη επιρροή της Καθολικής Εκκλησίας, το Λουξεμβούργο βαθμιαία υιοθέτησε έναν θρησκευτικό πλουραλισμό, χωρίς να παύσει η ιδιαίτερη κοινωνική και πολιτική δύναμη που διαθέτει η Καθολική Εκκλησία. Οι συνταγματικές διατάξεις των άρθρων 19 και 20 κατοχυρώνουν πλήρως τη θρησκευτική ελευθερία, ενώ οι διατάξεις του άρθρου 22 ρυθμίζουν θέματα σχέσεων κράτους-εκκλησίας, όπου προβλέπεται η δυνατότητα ανάμιξης του κράτους σε οργανωτικά ζητήματα εκκλησιών βάσει συμβάσεων που υπόκεινται σε κύρωση από το Κοινοβούλιο.

Κράτη με καθεστώς χωρισμού κράτους και εκκλησίας

Στην κατηγορία αυτή ανήκουν πέντε κράτη, η Γαλλία και η Πορτογαλία, που ρητά δηλώνουν στο Σύνταγμά τους τον χωρισμό κράτους και εκκλησίας, καθώς και η Ολλανδία, το Βέλγιο και η Ελβετία, που υιοθετούν επίσης τον χωρισμό του κράτους από την εκκλησία.

Η Γαλλία αποτελεί την κοιτίδα του λαϊκού κράτους και η εχθρική στάση ενός μεγάλου τμήματος της γαλλικής κοινωνίας απέναντι στον κλήρο προσδιόρισε το συνταγματικό πλαίσιο και τη νομοθεσία. Στο προοίμιο του Συντάγματος του 1791 διευκρινίζετο απολύτως, με αρνητικό τρόπο, η απομάκρυνση από το Ancien Régime: “*Il n’ y a plus ni noblesse, ni pairie, ni distinctions héréditaires, ni distinctions d’ ordres, ni régime féodal, ni justices patrimonial – ni vénalité, ni hérédité d’ aucun office public... ni aucun privilège, ni exception au droit commun*”. Στο άρθρο 1 του ισχύοντος γαλλικού Συντάγματος ορίζεται: “*Η Γαλλία*

είναι αβασίλευτη πολιτεία αδιαίρετη, χωρισμένη από την εκκλησία, δημοκρατική και κοινωνική”.

Η Πορτογαλία είναι χώρα με παράδοση στην επιρροή της Καθολικής Εκκλησίας, αλλά και σε αντικληρικό κοινωνικό ρεύμα. Το ισχύον Σύνταγμα του 1976 ρητά θεσπίζει τον χωρισμό κράτους και εκκλησίας (άρθρο 41.4), αλλά το κονκορδάτο που είχε υπογραφεί το 1940 παραμένει σε ισχύ, διασφαλίζοντας στην Καθολική Εκκλησία θέση προνομιακή σε σχέση με τα άλλα δόγματα και θρησκευόμενα, αφού μεταξύ άλλων της αναγνωρίζεται η νομική προσωπικότητα και η απαλλαγή φορολογίας των ιερέων.

Στην Ολλανδία η αντιπαλότητα μεταξύ καθολικών και προτεσταντών-καλβινιστών αποτέλεσε τη βάση για την αναζήτηση ενός θρησκευτικού πλουραλισμού. Η διαφοροποίηση κράτους και εκκλησίας περιλαμβάνεται στο Σύνταγμα του 1798, το οποίο για πρώτη φορά στην Ευρώπη διακηρύσσει την ισότητα όλων των θρησκευμάτων και τον χωρισμό κράτους και εκκλησιών. Στο ισχύον Σύνταγμα του 1983 κατοχυρώνεται πλήρως η ελευθερία συνείδησης και η θρησκευτική ελευθερία, ενώ παράλληλα θεσπίζεται ένα σύστημα χωρισμού κράτους και εκκλησιών. Το μοντέλο σχέσεων κράτους και εκκλησιών που ισχύει στην Ολλανδία προσομοιάζει προς το λαϊκό κράτος της Γαλλίας.

Το Βέλγιο έχει έντονο καθολικό παρελθόν και ακολούθησε με βραδύτερους ρυθμούς και χωρίς ακραίες εντάσεις το γαλλικό μοντέλο χωρισμού κράτους και εκκλησίας. Σύμφωνα με το ισχύον Σύνταγμα, το βελγικό κράτος είναι ουδέτερο απέναντι σε όλες τις θρησκείες και δεν έχει το δικαίωμα να παρεμβαίνει σε ζητήματα οργάνωσης ή δόγματος οποιουδήποτε θρησκεύματος.

Η σύγκριση με την ελληνική επιλογή της “επικρατούσας θρησκείας”

Όπως φαίνεται, η σύνδεση κράτους και εκκλησίας μπορεί να λάβει πολλές μορφές, με διαφορετικές αποχρώσεις από χώρα σε χώρα. Η ιδιαιτερότητα της Ελλάδας δεν εντοπίζεται στο σύστημα της “επικρατούσας θρησκείας” που ορίζει η συνταγματική διάταξη του άρθρου 3, αλλά συνδέεται με την έκταση του πλέγματος των διατάξεων που αφορούν τις σχέσεις εκκλησίας και πολιτείας και που ως σύνολο έχουν μοναδικότητα στον ευρωπαϊκό χώρο. Η σύγκριση καταδεικνύει ότι επιμέρους ρυθμίσεις του ελληνικού Συντάγματος υπάρχουν και σε άλλα ευρωπαϊκά Συντάγματα, σε κανένα όμως δεν διαπιστώνεται τόσο έντονο και σε τόσα επίπεδα το στοιχείο της σύνδεσης κράτους και εκκλησίας.

Από την προηγούμενη ανάλυση προκύπτει ότι σε συμβολικό επίπεδο, ο ισχυρότερος δεσμός παρατηρείται στην Αγγλία, όπου ο Βασιλιάς είναι ταυτοχρόνως και η κεφαλή της Αγγλικανικής Εκκλησίας, ο όρκος του έχει θρησκευτικές αναφορές, η δε στέψη είναι θρησκευτική τελετή, όπου ο βασιλιάς δέχεται το στέμμα από τον Αρχιεπίσκοπο του Canterbury. Στη Δανία ο βασιλιάς είναι μεν μέλος της επίσημης εκκλησίας, ο όρκος του όμως δίδεται ενώπιον του Συμβουλίου του Κράτους και δεν έχει θρησκευτικό χαρακτήρα. Αναφορά στον “Παντοδύναμο Θεό” συμπεριλαμβάνει ο όρκος του Προέδρου της Ιρλανδίας. Στον όρκο που προβλέπεται από το γερμανικό Σύνταγμα για τον Πρόεδρο της Δημοκρατίας, όταν αναλαμβάνει τα καθήκοντά του, προστίθεται στο τέλος η φράση: “Είθε να με βοηθήσει ο Θεός”. Η ίδια ακριβώς φράση προβλέπεται στο πολωνικό Σύνταγμα ως διακριτική ευχέρεια του Προέδρου της Δημοκρατίας και του πρωθυπουργού να την προσθέσουν στον όρκο τους, στον οποίον πάντως δεν υπάρχει υποχρεωτική θρησκευτική αναφορά. Ο όρκος του Προέδρου της Ιταλικής Δημοκρατίας ενώπιον των νομοθετικών σωμάτων δεν εμπεριέχει θρησκευτικές αναφορές· το ίδιο ισχύει και για τον όρκο του Ιταλού Πρωθυπουργού και της Κυβέρνησης ενώπιον του Προέδρου της Δημοκρατίας. Καμία θρησκευτική αναφορά δεν εμπεριέχεται στον όρκο που δίδεται από τον Ισπανό Βασιλέα και τον Διάδοχο, αλλά και ο Πρόεδρος της Πορτογαλίας ορκίζεται στην τιμή του. Το βελγικό Σύνταγμα προβλέπει τον όρκο του Βασιλέα, ενώπιον των νομοθετικών σωμάτων, χωρίς θρησκευτικές αναφορές, όπως ακριβώς συμβαίνει και με τον όρκο του Μεγάλου Δούκα και του Διαδόχου του Λουξεμβούργου. Στο ελληνικό Σύνταγμα ο όρκος του Προέδρου της Δημοκρατίας δεν περιορίζεται σε αναφορά του Θεού αλλά παραπέμπει στην Αγία Τριάδα (άρθρο 33 παρ.2) όπως και ο όρκος των βουλευτών (άρθρο 59 παρ.1), με πρόβλεψη για αλλόθρησκους ή ετερόδοξους (άρθρο 59 παρ.2), όχι όμως για άθρησκους ή άθεους.

Εξετάζοντας τα προοίμια των Συνταγμάτων, διαπιστώνουμε ότι μόνο στο ιρλανδικό Σύνταγμα υπάρχει αναφορά στην Αγία Τριάδα. Το προοίμιο του γερμανικού Συντάγματος έχει αναφορά στον Θεό, χωρίς ειδικότερο προσδιορισμό θρησκείας, ακριβώς όπως και στο εξαιρετικά βραχύ προοίμιο του ελβετικού Συντάγματος. Στο προοίμιο του ισπανικού Συντάγματος δεν υπάρχει καμία θρησκευτική αναφορά· το ίδιο συμβαίνει και με το γαλλικό και το πορτογαλικό Σύνταγμα. Το ελληνικό Σύνταγμα δεν διαθέτει προοίμιο, έχει όμως προμετωπίδα: “Εις το όνομα της Αγίας και Ομοουσίου και Αδιαιρέτου Τριάδος”.

Όσον αφορά τη χρηματοδότηση των εκκλησιών, στη Δανία μόνο το 11% των

εσόδων της προέρχεται από τον κρατικό προϋπολογισμό· το υπόλοιπο προέρχεται από τον εκκλησιαστικό φόρο όσων είναι μέλη της. Στην Αγγλία η οικονομική στήριξη της επίσημης εκκλησίας από το 1977 είναι περιορισμένη σχεδόν αποκλειστικά στη συντήρηση ιστορικών εκκλησιών, ενώ τα ποσά που διαχειρίζεται το English Heritage Grants αφορούν όλα τα θρησκευόμενα, όπως συμβαίνει και με ορισμένες ευνοϊκές φορολογικές ρυθμίσεις. Στην Ιρλανδία ο κλήρος δεν μισθοδοτείται από το κράτος, αλλά η σύνδεση της Καθολικής Εκκλησίας και του κράτους σε ζητήματα εκπαιδευτικής και κοινωνικής πολιτικής είναι εξαιρετικά στενή. Στη Γερμανία, βάσει της συνταγματικής ρύθμισης για τον “εκκλησιαστικό φόρο” εισπράχθηκαν, το 1992, 8,7 δισεκατομμύρια μάρκα από τους Καθολικούς και 8,5 δισεκατομμύρια μάρκα από τους Προτεστάντες. Στην Ιταλία μετά την ψήφιση σχετικού νόμου το 1985 εφαρμόστηκε η φορολογία υπέρ της Καθολικής Εκκλησίας αρχικά, υπέρ και των άλλων θρησκευμάτων στη συνέχεια, ανάλογα με την επιλογή-δήλωση του φορολογουμένου. Η Ισπανία ακολούθησε το ιταλικό παράδειγμα επιβάλλοντας και αυτή, από το 1979, σταδιακή επιβολή φόρου υπέρ της Καθολικής Εκκλησίας μόνο στα μέλη της· η εφαρμογή του συστήματος όμως καθυστέρησε πολύ, κι έτσι από το 1988 εφαρμόζεται ένα μικτό σύστημα, ως ενδιάμεσο στάδιο μέχρι την αυτοχρηματοδότηση. Το Σύνταγμα του Λουξεμβούργου ορίζει την υποχρέωση του κράτους να πληρώνει τους μισθούς και τις συντάξεις των κληρικών των αναγνωρισμένων θρησκευμάτων· βάσει αυτού μισθοδοτούνται οι ιερείς του καθολικού δόγματος, του προτεσταντικού δόγματος, του ισραηλιτικού θρησκευόμενου και πιο πρόσφατα, από το 1982, της Église Protestante Réformée. Αντίστοιχη ρύθμιση προέβλεπε το άρθρο 181 του βελγικού Συντάγματος, πριν την αναθεώρησή του, επιβάλλοντας την κρατική χρηματοδότηση των θρησκευτικών λειτουργιών. Με την τροποποίηση του βελγικού Συντάγματος, το 1993, θεσπίστηκε, με προσθήκη στο άρθρο 181, η ισότητα μεταξύ των θρησκευτικών ενώσεων και των ενώσεων με φιλοσοφικό περιεχόμενο με συνέπεια να χρηματοδοτούνται και οι εκπρόσωποι των δεύτερων. Η συνταγματική υποχρέωση του ολλανδικού κράτους να πληρώνει μισθούς και συντάξεις ιερέων αναγνωρισμένων θρησκειών καταργήθηκε τον Μάιο 1991, παρέμεινε μόνο η κρατική χρηματοδότηση ορισμένων πανεπιστημιακών εδρών θεολογίας, ενώ κατά παράδοση όλα τα δόγματα δικαιούνται ραδιοφωνικό και τηλεοπτικό χρόνο στους κρατικούς σταθμούς. Το ελβετικό Σύνταγμα συνδέει τη χρηματοδότηση των εκκλησιών με την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας, ορίζοντας ότι κανείς δεν υποχρεούται να πληρώνει φόρους υπέρ μιας θρησκευτικής κοινότητας στην οποία δεν ανήκει. Στη Γαλλία, η ρητή αναφορά του άρθρου 2 του Συντάγματος

στον λαϊκό χαρακτήρα του κράτους συνεπάγεται την απαγόρευση χρηματοδότησης οποιασδήποτε θρησκείας. Στην Πορτογαλία επίσης το κράτος δεν χρηματοδοτεί κανένα θρήσκευμα, ενώ όλα τα ζητήματα που σχετίζονται με την Καθολική Εκκλησία και την περιουσία της ρυθμίζονται από το κονκορδάτο του 1940.

Σύμφωνα με το ελληνικό Σύνταγμα και τον Καταστατικό Χάρτη της Εκκλησίας της Ελλάδας, η Εκκλησία είναι αυτοδιοικούμενη· το κράτος όμως παρεμβαίνει σε καίρια ζητήματα διοίκησης και οργάνωσής της, ενώ οι κληρικοί της Ορθόδοξης Εκκλησίας μισθοδοτούνται από το κράτος και το υπαλληλικό προσωπικό της, καθώς και κάθε εκκλησιαστικού ν.π.δ.δ., διέπεται ως προς τις αποδοχές του από τις διατάξεις περί δημοσίων υπαλλήλων. Με δεδομένη την παρουσία θρησκευτικών μειονοτήτων και την εικαζόμενη ύπαρξη άθεων ή άθρησκων Ελλήνων πολιτών, η κρατική χρηματοδότηση της επικρατούσας θρησκείας δημιουργεί συνταγματικές τριβές, στο μέτρο που αυτή η χρηματοδότηση προκύπτει από τη φορολογία όλων των πολιτών ασχέτως θρησκεύματος.

Το στοιχείο της θρησκευτικής ομοιογένειας του ελληνικού πληθυσμού προβάλλεται συχνά ως αιτιολογία για το ισχύον καθεστώς. Παρά την ανυπαρξία επίσημων στοιχείων για τα μέλη των αναγνωρισμένων θρησκειών και τις λοιπές κατηγορίες, σύμφωνα με υπολογισμούς το ποσοστό των ορθοδόξων εγγίζει το 96%· το στοιχείο αυτό όμως δεν είναι μοναδικό στον ευρωπαϊκό χώρο. Στη Δανία εμφανίζεται ποσοστό 88,2% του πληθυσμού να ανήκει στην Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία, στην Ιρλανδία το 93% του πληθυσμού ανήκει στην Καθολική Εκκλησία. Στην Ιταλία στην Ισπανία και στην Πορτογαλία η συντριπτική πλειοψηφία του πληθυσμού, άνω του 95%, είναι καθολικοί· στο καθολικό δόγμα, επίσης, ανήκει το 90% περίπου των πολιτών του Λουξεμβούργου.

Το πολυσχιδές πλέγμα των σχέσεων κράτους και εκκλησίας στην Ελλάδα συμπληρώνεται με τη διάταξη του άρθρου 16 παρ.2 Συντάγματος 1975/86 που θέτει ως σκοπό της παιδείας και την ανάπτυξη της θρησκευτικής συνείδησης, αλλά και με τη διάταξη του άρθρου 13 παρ.2 Συντάγματος 1975/86 περί απαγόρευσης του προσηλυτισμού σε συνδυασμό με τη νομοθεσία περί προσηλυτισμού και με πληθώρα άλλων θεμάτων που αφορούν την άσκηση της θρησκευτικής ελευθερίας. Τα παραδοσιακά προνόμια της Ορθόδοξης Εκκλησίας συνδέονται αναπόφευκτα με τα προβλήματα που αντιμετωπίζουν οι θρησκευτικές μειονότητες τόσο σε επίπεδο νομοθεσίας όσο και σε επίπεδο διοίκησης. Οι αποκλίσεις του ελληνικού Συντάγματος από τη φιλελεύθερη δυτική παράδοση ως

προς το ζήτημα της θρησκευτικής ελευθερίας εμφανίζονται, έτσι, να συνεχονται με την εφαρμογή του συγκεκριμένου προτύπου των σχέσεων κράτους και εκκλησίας, αυτού της “επικρατούσας” θρησκείας.

Η αποδυνάμωση του θεσμικού ρόλου των “εθνικών εκκλησιών”: Ο δρόμος προς τη θρησκευτική ανοχή

Πολλοί και διαφορετικοί παράγοντες επενήργησαν σε κάθε χώρα, με κοινό αποτέλεσμα την αποδυνάμωση ή την κατάργηση της εθνικής εκκλησίας. Οι χώρες με καθολική παράδοση όπως η Ιταλία, η Ισπανία, η Πορτογαλία, η Ιρλανδία, το Βέλγιο, το Λουξεμβούργο, ακολούθησαν σταδιακά το γαλλικό μοντέλο, υιοθετώντας, με διαφορετική ένταση, τη “laïcité”, ως συστατικό του κράτους δικαίου. Η προνομιακή θέση της Καθολικής Εκκλησίας ανετράπη στην Ισπανία και την Ιταλία κατά τη δεκαετία του 1980. Ενδεικτική της νέας αντίληψης ήταν η εγκύκλιος που εξέδωσε ο Ισπανός υπουργός Παιδείας, στις 11 Ιανουαρίου 1985, υπογραμμίζοντας τον σεβασμό που πρέπει να εκδηλώνεται στις θρησκευτικές εορτές των μαθητών που έχουν θρήσκευμα άλλο από το καθολικό. Το ιταλικό Συνταγματικό Δικαστήριο έκρινε τον Απρίλιο του 1989 ότι υπάρχει έντονη δυσμενής διάκριση για τους μαθητές εκείνους που αρνούνται τη θρησκευτική διδασκαλία αναζητώντας άλλες φιλοσοφικές απόψεις. Η Καθολική Εκκλησία δεν έχει πλέον σε κανένα κράτος της Ευρωπαϊκής Ένωσης τη θέση της επίσημης εκκλησίας.

Η Δανία, η Σουηδία, η Φινλανδία, και εν μέρει η Γερμανία, η Ολλανδία και η Μεγάλη Βρετανία χαρακτηρίζονται από μία προτεσταντική παράδοση, με διαφορετική πορεία μεταξύ τους. Έτσι, παρατηρούμε ότι στη Γερμανία ο πληθυσμός είναι σχεδόν χωρισμένος σε δύο δόγματα και η ισορροπία στις σχέσεις κράτους-εκκλησίας εμφανίζεται στο υψηλό ποσοστό αποδοχής των δύο θρησκευτικών ομάδων μεταξύ τους· άλλες θρησκευτικές κοινότητες δεν υπερβαίνουν το 1,6% του γερμανικού πληθυσμού, ενώ περίπου 1.700.000 άτομα αριθμεί η μουσουλμανική κοινότητα και 1.000 τζαμιά λειτουργούν στη Γερμανία. Οι παραδοσιακές εκκλησίες όμως σταδιακά χάνουν τα μέλη τους. Το 1991, μετά την ενοποίηση του γερμανικού κράτους 330.000 προτεστάντες και 190.000 καθολικοί δεν δήλωσαν θρήσκευμα, προκειμένου να αποφύγουν τον ειδικό (“εκκλησιαστικό”) φόρο που είχε επιβάλει η κυβέρνηση για τη χρηματοδότηση της ενοποίησης. Η βαθμιαία απομάκρυνση από τις εκκλησίες οδηγεί ένα ποσοστό 50-55% των Ολλανδών να δηλώνει το 1987 “άθρησκοι”. Η μείωση των πιστών δημιουργεί τεράστια οικονομικά προβλήματα στην Αγγλικανική Εκκλησία, ενώ η

Σουηδία και η Φινλανδία επέλεξαν να καταργήσουν τον χαρακτήρα της εθνικής εκκλησίας, ακολουθώντας τη γενικότερη κοινωνική τάση απομάκρυνσης από την Ευαγγελική Λουθηρανική Εκκλησία.

Η θρησκευτική ανοχή σε συνδυασμό με την προστασία των θρησκευτικών και άλλων μειονοτήτων φαίνεται να διευκολύνεται από αυτή την τάση απομάκρυνσης από τις κυρίαρχες εκκλησίες με συνέπεια τη λήψη νομοθετικών μέτρων δυσάρεστων για τις εκκλησίες, όπως η νομοθεσία περί διαζυγίου στην Ιταλία το 1970, στην Πορτογαλία το 1977, στην Ισπανία το 1981, στην Ιρλανδία το 1995. Ο πολιτικός γάμος είναι ισόκυρος με τον θρησκευτικό στην Αγγλία, Δανία, Ιρλανδία, Ελλάδα, Ιταλία, Ισπανία, Πορτογαλία, ενώ στις υπόλοιπες χώρες είναι υποχρεωτικός. Η βλασφημία αποτελεί αδίκημα μόνο στη Γερμανία, στη Μεγάλη Βρετανία, στην Ιταλία στην Ιρλανδία και στην Ελλάδα.

Από την ιστορική και νομική εξέλιξη της σχέσης κράτους και εκκλησίας φαίνεται ότι η αποκοπή του κράτους από τη θρησκευτική αγκάλη επιτυγχάνει εκεί όπου η στάση της κοινωνίας απέναντι στην επικρατούσα θρησκεία επιτρέπει στις πολιτικές δυνάμεις να αναμετρηθούν μαζί της. Παράλληλα, η “αποθρησκευοποίηση” εμφανίζεται να συνδέεται με δύο φαινόμενα. Το πρώτο είναι η διεθνής πίεση για την αναγνώριση των δικαιωμάτων των μειονοτήτων, συνεπώς και των θρησκευτικών μειονοτήτων. Ένας σημαντικός παράγοντας για την προστασία της θρησκευτικής ελευθερίας, που έχει βαθύτατα επηρεάσει και τις σχέσεις κράτους και εκκλησίας στο εσωτερικό των κρατών, υπήρξε η επιθυμία των ισχυρών κρατών να προστατεύσουν τη θρησκευτική, φυλετική ή πολιτιστική ταυτότητα μειονοτήτων με τις οποίες έχουν συγγένεια και οι οποίες αισθάνονται να απειλούνται στην άσκηση των δικαιωμάτων τους από το κράτος. Το δεύτερο φαινόμενο είναι η είσοδος και εγκατάσταση θρησκευτικών μειονοτήτων, κυρίως μουσουλμάνων αλλά και βουδιστών· εδώ η Ευρώπη αντιμετωπίζει τις αντοχές της ανοχής της απέναντι στο “άλλο”. Στο σημείο αυτό παρατηρείται ότι όσο πιο εκκοσμικευμένο είναι ένα κράτος τόσο περισσότερο ευνοεί τη συνύπαρξη διαφορετικών θρησκειών.

Για την Ελλάδα οι παρατηρήσεις αυτές έχουν ιδιαίτερη σημασία στο μέτρο που οι διακρίσεις σε βάρος των μειονοτήτων ως συνάρτηση της προνομιακής θέσης της επικρατούσας θρησκείας δεν περιορίζονται στις συνταγματικά και νομοθετικά προβλεπόμενες αλλά εκτείνονται και σε άτυπες διακρίσεις που επιβάλλονται από τη διοίκηση, αλλά και σε πιέσεις προς την πολιτική ηγεσία ως προς τη ματαίωση λήψης αποφάσεων τις οποίες η ίδια η Ορθόδοξη Εκκλησία θεωρεί δυσμενείς. Η

έκταση αυτών των φαινομένων συνδέεται με την ευρύτατη νομιμοποίηση της “επικρατούσας θρησκείας” στο κοινωνικό πεδίο, σε συνάρτηση με τη διαπλοκή κομμάτων-κράτους-εκκλησίας από την εποχή της μεταπολίτευσης, που δεν εμφανίστηκε σοβαρά να απειλείται προτού τεθεί το ζήτημα της αναγραφής του θρησκεύματος στις ταυτότητες.

Πηγή: tosyntagma.ant-sakkoulas.gr (Πηνελόπη Φουντεδάκη - Επίκουρη Καθηγήτρια Παντείου Πανεπιστημίου)

(Σημείωση: Το άρθρο είναι σχετικά παλιό [2000] κι ενδέχεται έκτοτε να έχουν επέλθει κάποιες νομοθετικές αλλαγές στα συντάγματα των κρατών που αναφέρονται)